

Aktuální stav redakce Dodatků ke Knihopisu a muzejní knihovny

Current editing situation of Supplements to Knihopis of Czech and Slovak Early Printed Books and museum libraries

Mgr. David Mach / Oddělení rukopisů a starých tisků, Národní knihovna ČR (Manuscripts and Early Printed Books Department, National Library of the Czech Republic)

Resumé:

Článek podává základní informace o současném dění kolem Dodatků ke Knihopisu českých a slovenských tisků. Zároveň představuje nové aktivity spojené s touto národní retrospektivní bibliografií a zmiňuje některé problémy možné spolupráce mezi redakcí Knihopisu a muzejními knihovnami.

Klíčová slova: staré tisky, národní retrospektivní bibliografie, Knihopis, Dodatky ke Knihopisu, 38. seminář knihovníků AMG ČR, Google Books, muzejní knihovny

Summary:

The article offers essential information concerning the present situation in editing the alphabetical and numeral Supplements to Knihopis of Czech and Slovak Early Printed Books. Also the recent history of this retrospective national bibliography has been summed up, along with mentioning certain problems of possible cooperation between Bibliography and the museum libraries.

Keywords: early prints, national retrospective bibliography, Supplements to bibliography Knihopis of Czech and Slovak Early Printed Books, 38th workshop of librarians of AMG ČR, Google Books, museum libraries

Následující příspěvek se zabývá aktuálním stavem zpracování *Knihopisu českých a slovenských tisků* (dále jen Knihopis) a jeho Dodatků v Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky (dále jen ORST NK ČR). V úvodu vychází a dále pak navazuje na autorův starší článek shrnující situaci do konce roku 2012.¹ Text měl původně podobu prezentace, která zazněla na 38. semináři knihovníků Asociace muzeí a galerií České republiky (AMG ČR) ve Frýdku-Místku v září 2014.

Knihopis byl založen Zdeňkem Václavem Tobolkou (1874–1951) v roce 1923. Po jeho smrti v něm pokračovali především František Horák (1911–1983) a Bedřiška Wižďálková (1926–2006). Jedná se o národní retrospektivní bibliografii českojazyčných starých tisků vydaných v letech 1501–1800 na území dnešní České republiky, Slovenska, případně v zahraničí. Jde tedy o bibliografii vymezenou výhradně jazykově. Bohemikální tisky německé, latinské či tištěné v jiných jazycích v něm podchyceny nejsou, pokud ale neobsahují minimálně jedno české slovo. Pak jsou do Knihopisu zařazeny také. Knihopis se dělí do tří částí, a to na základní řadu (dále také ZŘ), číselné Dodatky (ČD) a abecední Dodatky (AD).

Základní řada představuje jádro Knihopisu. Obsahuje více než 17600 knihopisných záznamů. Vycházela průběžně v tištěné knižní podobě. Tvoří ji dohromady devět svazků

¹ MACH, D. Knihopis českých a slovenských tisků stále žije! *Ikaros* [online]. 2013.

vydaných v letech 1939–1967. Číselné Dodatky zahrnují opravy a doplňky k záznamům ZŘ. Mají podobu sešitů, jež byly v letech 1994–2010 postupně zveřejňovány Národní knihovnou České republiky. Převažují v nich hlavně doplňky v podobě nových exemplářových signatur. V některých případech jsou zde ale zcela přepracovány záznamy ze základní řady nebo upřesněny biografické údaje o původcích či dokonce provedeny nové autorské a tiskařské atribuce.

V nedokončeném stádiu se nalézají abecední Dodatky evidující nově objevené tisky či nová vydání již známých titulů, jednoduše řečeno tisky, které nejsou zaznamenány v ZŘ ani v ČD. K jejich úplné tištěné edici nikdy nedošlo. Badatelská veřejnost se zatím musí spokojit pouze se zkrácenými a navíc do moderního pravopisu transkribovanými záznamy. Ty byly otiskovány v jednotlivých sešitech ČD. Původní transliterované záznamy AD jsou uloženy v lokální rukopisné kartotéce ORST NK ČR, která čítá přibližně 6800 katalogizačních lístků. Stav jejich zpracování je různý. Setkat se zde můžeme s plnohodnotnými záznamy či naopak se záznamy ve formě stručné informativní poznámky.

Vedle těchto částí je nutné ještě zmínit databázi Knihopis Digital. Tvůrcem a správcem této elektronické verze Knihopisu je Kabinet pro klasická studia Akademie věd České republiky (dále jen Kabinet). Ten na ní začal pracovat na začátku devadesátých let předchozího století a zhruba na přelomu let 2002–2003 ji zpřístupnil na internetu prostřednictvím knihovnického systému Clavius. Knihopis Digital však nenahrazuje tištěný Knihopis v plném rozsahu. Záznamy základní řady v databázi postrádají typografické popisy a údaje z číselných Dodatků do něj byly dopsány jen výběrově, přičemž tento výběr se omezil pouze na exemplářové signatury či na tzv. paralelní a variantní vydání.² Komplexní a systematické doplnění všech údajů z ČD nebylo Kabinetem zatím provedeno.

Výše charakterizovaný historický vývoj Knihopisu vedl ke vzniku dvou hlavních problémových oblastí. Předně je to nejednotnost správy Knihopisu. Na jeho existenci nyní participují dvě instituce: na jedné straně redakce Knihopisu v ORST NK ČR jako vydavatel tištěného Knihopisu a garant jeho obsahu, na straně druhé pak Kabinet jako provozovatel progresivnějšího a dnes i více využívaného a lépe dostupného Knihopisu Digital. Další problém představuje neúplnost obou verzí Knihopisu. Budoucí aktivity by proto měly směřovat k vyřešení dvou úkolů, konkrétně ke stabilizaci institucionálního zázemí Knihopisu a dále pak k jeho úplnému dokončení.

Nutno říci, že za poslední tři roky bylo v těchto oblastech dosaženo určitého pokroku. V roce 2011 došlo k jednání a následně k dohodě mezi ORST NK ČR a Kabinetem. Mezi oběma subjekty byla uzavřena smlouva o vzájemné spolupráci a rozdělení prací na Knihopisu. Podle ní se společným základem stane Knihopis Digital, do něhož budou v rozmezí let ca 2012–2019 zaneseny veškeré číselné i abecední Dodatky. Doplnění číselných Dodatků obstará Kabinet. Zároveň bude zajišťovat provoz či údržbu elektronické databáze a s tím související včasné odstraňování technických a administrativních problémů. Redakce Knihopisu v ORST NK ČR bude zodpovědná za revizi a import abecedních Dodatků. Za účelem urychlení jejich zpracování zavedla několik nových prvků. Tyto novinky se výrazně liší od původních pracovních postupů a struktury ZŘ a ČD. Nové AD již nebudou přidávány postupně podle abecedního pořadí a jejich knihopisná čísla tak už nebudou odpovídat posloupnosti jednotlivých písmen v abecedě. Zrušena

² Za paralelní a variantní vydání byla v rámci ČD označena většinou později objevená vydání, která se drobně lišila od již evidovaných záznamů v ZŘ. Jednalo se o rozdíly v sazbě (např. opravy sazečských chyb, poškození sazby atd.) či o různé textové a obsahové odchylky. Tyto paralely a varianty byly zařazeny pod stejná knihopisná čísla jako v ZŘ a navíc byly opatřeny malými písmeny abecedy. Pro ilustraci viz K05307 v tištěném ZŘ a ČD.

budou paralelní a variantní vydání (viz poznámka 2). Obojí bude nahrazeno novými vydáními opatřenými samostatnými knihopisnými čísly. A konečně, záznamy AD budou v Knihopisu Digital zpřístupněny i v nedokončeném rozpracovaném stavu.

Redakce Knihopisu v ORST NK ČR za pomoci najatých brigádníků dosud (k 31. 8. 2014) přeepsala, zredigovala a do Knihopisu Digital importovala následující písmena: D, E, F, G, H, CH, I, J, L, O a část A, tj. záznamy K17632–K18524. Stav jejich zpracování není jednotný, ale u většiny je poměrně uspokojivý a záznamy mohou být uživatelsky využity. Samotný přepis knihopisných údajů z rukopisných karet do elektronické podoby probíhá poměrně rychle a je v dostatečném kvantitativním předstihu před návaznou redakcí. Právě redakční úkony ale tvoří jádro celého úkolu a oproti přepisu jsou mnohem pomalejší a náročnější na odborné znalosti. Zahrnují totiž různorodé aktivity. Z těch nejdůležitějších je potřeba jmenovat alespoň kontrolu aktuálnosti záznamů, odstraňování duplicitních popisů, doplňování autoritních podob jmen všech původců a hlavně osobní studium problematických exemplářů v konkrétních místech dochování. V těchto případech redakce Knihopisu pravidelně navštěvuje jen velké pražské knihovny (např. Knihovnu Národního muzea, Památník národního písemnictví, premonstrátskou knihovnu ve Strahovském klášteře či Knihovnu Akademie věd České republiky), zatímco návštěva mimopražských knihoven, muzeí a archivů se teprve plánuje. Bohužel jako nekončící a jednotlivcem neproveditelná se ukázala kontrola uložení všech evidovaných exemplářových signatur. K celkovému dokončení Knihopisu je však nutné obsáhnout nejen historické fondy domácích paměťových institucí, ale také podniknout několik cest do zahraničí. Z pohledu redakce abecedních Dodatků se jako žádoucí jeví studijní pobyt ve slovenské či maďarské národní knihovně. Občas lze v elektronických katalozích cizích knihoven (např. Rakouské národní knihovny) nalézt i digitální kopie českojazyčných tisků. Ty se tak stávají vítanou pomůckou pro doplnění knihopisných záznamů. Spolehlivost Knihopisu dále předpokládá nepřetržité sledování aktuálně vydávané bibliografické, knihovědné či historické literatury. Evidovány musí být nové nálezy tisků či změny k již zveřejněným záznamům všech částí, tedy AD, ČD i ZŘ.³

Z možných dalších kroků a plánů do budoucna považují za uskutečnitelné dva cíle. Ten první představuje propojení Knihopisu s projektem *Google Books*, který je nyní realizován v ORST NK ČR. Jeho výsledkem by mělo být navázání digitálních kopií vybraných exemplářů starých tisků z fondu Národní knihovny České republiky na záznamy v Knihopisu Digital. Uživatel tak bude mít možnost si popisovaný tisk přímo prohlédnout v úplné podobě a případně si danou kopii zadarmo stáhnout do svého počítače.⁴ Druhý výhledový cíl

³ Z nálezů evidovaných v poslední době patří k nejvýznamnějším titul evidovaný pod K18469. Jde o olomoucký tisk líčící staroměstskou popravu předáků stavovského odboje z let 1618–1620. Jeho autorem by měl být známý poeta Šimon Lomnický z Budče. Tisk nejspíš vznikl jako moravská verze původně pražského vydání (viz K04938). Jako příklad změn již zveřejněných záznamů ZŘ či ČD můžou posloužit knihopisné záznamy tisků vzešlých z tzv. Severinsko-Kosofské tiskárny. Většinu z nich nově doplnil a opravil Petr Voit (viz např. K17095, K03302, K03192). Ještě výraznější zásahy byly nedávno provedeny u titulu *Auxilia humaniorum scholarum*, kdy bylo zjištěno, že původní záznamy v ZŘ jsou zcela nevyhovující. Během jejich nové redakce v rámci AD byl tedy použit úplně jiný způsob zpracování, který by měl umožňovat jejich přehlednější evidenci (viz K18273–K18278).

⁴ Na technickém řešení tohoto propojení se začalo pracovat v září 2014. K tomuto datu bylo již v rámci projektu *Google Books* zdigitalizováno přes 500 titulů evidovaných v Knihopisu. Konkrétně se pak jedná o fondové signatury 45–55, 60, 66 a menší část signatury 54. Z procesu digitalizace byly předem vyřazeny defektní tisky či exempláře ve špatném fyzickém stavu. Tyto knihy nebudou mít digitální kopii.

pak tvoří spolupráce Knihopisu s *Bibliografií cizojazyčných bohemikálních tisků 1501–1800* spravovanou Knihovnědným oddělením Knihovny Akademie věd České republiky. Spojené úsilí obou institucí by mělo směřovat k založení společné databáze či vyhledávacího portálu. Tímto krokem by bylo konečně překonáno dnes již nevyhovující jazykové omezení obou bibliografií a vytvořena společná platforma zpřístupňující uživatelům bohemikální tisky v nejširším bibliografickém vymezení. Doufejme také, že budoucnost Knihopisu kladně ovlivní i personální posílení jeho redakční základny. V květnu 2014 byl totiž navýšen pracovní úvazek redaktora Knihopisu z původně polovičního na celý.

Co se týká spolupráce Knihopisu a muzejních knihoven při redakci abecedních Dodatků, objevují se v této oblasti kromě výše naznačených všeobecných problémů i další specifické potíže. Jde hlavně o aktuálnost údajů na knihopisných kartách a skutečný fyzický stav v muzeích. Že zde nejspíš nebude panovat úplná shoda, naznačují práce Vladimíra Jarého. Ten ve svých soupisech knihoven muzeí Orlických hor a Podorlicka zjistil, že knihopisné záznamy často nesouhlasí s realitou.⁵ Exempláře podchycené Knihopisem v daných muzejních knihovnách (např. v Žamberku, Náchodě atd.) buď ve fondech těchto institucí chyběly a nebyly už k dispozici, nebo naopak v nich V. Jarý narazil na exempláře, jež dosud nebyly v Knihopisu zaznamenány. Předpokládám, že podobný katastrofický scénář může nastat i u jiných muzeí. Domnívám se, že nežádka vzniknou situace, kdy o existenci určitého titulu bude svědčit pouze knihopisný záznam abecedního Dodatku, zatímco popisovaný exemplář již bude nenávratně ztracen. Velký počet a lokalizace muzeí s historickými knižními fondy nedovolují redakci Knihopisu jejich brzkou návštěvu a studijní pobyt. V těchto případech se proto musí spoléhat na tištěné či elektronické katalogy, nejlépe takové, které byly zpracovány podle pravidel, jimiž se řídí Knihopis. Ukázkovým příkladem této skupiny jsou právě soupisy Vladimíra Jarého⁶ či Václava Pumprly⁷ a ze starších např. Blaženy Junkové⁸. Již méně použitelné jsou pro redakci AD katalogy vycházející ze současných anglo-amerických katalogizačních pravidel (rušivá je zde hlavně uměle doplňovaná interpunkce mezinárodního standardního bibliografického popisu – ISBD či pravidla pro přepis malých a velkých písmen atd.), katalogy, jejichž záznamy vznikly retrokonverzí katalogizačních lístků bez ověření metodou de visu, či katalogy kombinující transkribované a transliterované záznamy. Takovéto katalogy mohou posloužit pouze jako informační pomůcka. Pro přesnější informace musí redakce Knihopisu konkrétní muzeum stejně jednou navštívit a problematiku tisk prohlédnout. Přesto je i tento stav stále lepší než veřejně nedostupné služební katalogy

⁵ Na tento fakt upozorňuje V. Jarý ve svém článku: JARÝ, V. Soupisy starých českých a slovenských tisků uložených v knihovnách muzeí Orlických hor a Podorlicka. In: *Sborník Národního muzea v Praze*. 2004, s. 1.

⁶ Vladimír Jarý vydal tiskem katalogy knihoven muzeí v Chocni, Žamberku, České Třebové, Vysokém Mýtě, Letohradu a Mělníku. Dohromady ale zpracoval fondy více muzejních institucí a také některé soukromé sbírky. Soupisy těchto celků však nezveřejnil. V AD se často vyskytují záznamy vycházející právě z jeho popisů. Vladimír Jarý byl spolupracovníkem Bedřichy Wižďálkové a po její smrti se podílel i na dokončení číselných Dodatků ke Knihopisu. Hlavní poznatky a výsledky své dlouholeté bibliografické práce představil v příspěvku: JARÝ, V., pozn. č. 5, s. 1.

⁷ Václav Pumprla je autorem katalogu knihoven muzeí ve Frýdku-Místku a v Přerově. Viz PUMPRLA, V. *Soupis starých tisků ve sbírce Okresního muzea ve Frýdku-Místku*. 1985; PUMPRLA, V. *Soupis historických knižních fondů Muzea Komenského v Přerově*. 2003.

⁸ Blažena Junková zpracovala českojazyčné i bohemikální staré tisky z knižního fondu muzea v Poličce. Stejně jako Vladimír Jarý spolupracovala i ona s Bedřichou Wižďálkovou. Viz JUNKOVÁ, B. *Soupis starých českých tisků (z let 1501–1800) ze sbírek Městského muzea v Poličce*. 1989.

a kartotéky, či dokonce knihovny, které dosud nebyly schopny moderně zpracovat své sbírky starých tisků. Kromě katalogů mají pro knihopis přínos i jiné formy prezentace muzejních knižních fondů. Myslím tím různé tematické bibliografie (např. komenian nebo tisků 16. století⁹), katalogy výstav (z nejnovějších např. Štěpánky Běhalové¹⁰), digitální knihovny (např. *Špalíček* Knihovny Národního muzea¹¹) či účast ve velkých soupisových akcích (např. zpřístupnění fondů pro potřeby publikace *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*).¹²

Seznam použité literatury:

BĚHALOVÁ, Štěpánka. *Pozdvihni se duše z prachu --: kramářské tisky s náboženskou tematikou ze sbírek Muzea Jindřichohradecka*. [Jindřichův Hradec]: Muzeum Jindřichohradecka, 2013. 70 s. ISBN 978-80-86227-51-1.

JARÝ, Vladimír. Soupis starých českých a slovenských tisků uložených v knihovnách muzeí Orlických hor a Podorlicka. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C, Literární historie*. 2004, sv. 49, č. 1–4, s. 1–53. ISSN 0036-5351.

JUNKOVÁ, Blažena. *Soupis starých českých tisků (z let 1501–1800) ze sbírek Městského muzea v Poličce*. Polička: Městské muzeum, 1989. 176 listů.

MACH, David. Knihopis českých a slovenských tisků stále žije! *Ikaros* [online]. 2013, roč. 17, č. 2 [cit. 28. 07. 2014]. Dostupný z: <http://www.ikaros.cz/node/7846>. ISSN 1212-5075.

PUMPRLA, Václav. *Soupis historických knižních fondů Muzea Komenského v Přerově*. Přerov: Muzeum Komenského, 2003. 2 sv. ISBN 80-239-3065-6.

PUMPRLA, Václav. *Soupis starých tisků ve sbírce Okresního muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1985. 172 s.

Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/1–II/2. Sestavili Jaromír Linda ... [et al.]. Praha: Karolinum, 2003–2007. 4 sv. ISBN 80-246-0607-0.

Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích. Sestavila komise pro soupis děl J. A. Komenského. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959. 469, [2] s., [16] s. příl.

Soupis tisků 16. století Zápaadočeského muzea v Plzni. Sestavili Josef Hejnic ... [et al.]. Plzeň: Zápaadočeské muzeum v Plzni, 2013. xxvii, 326 s. ISBN 978-80-7247-096-9.

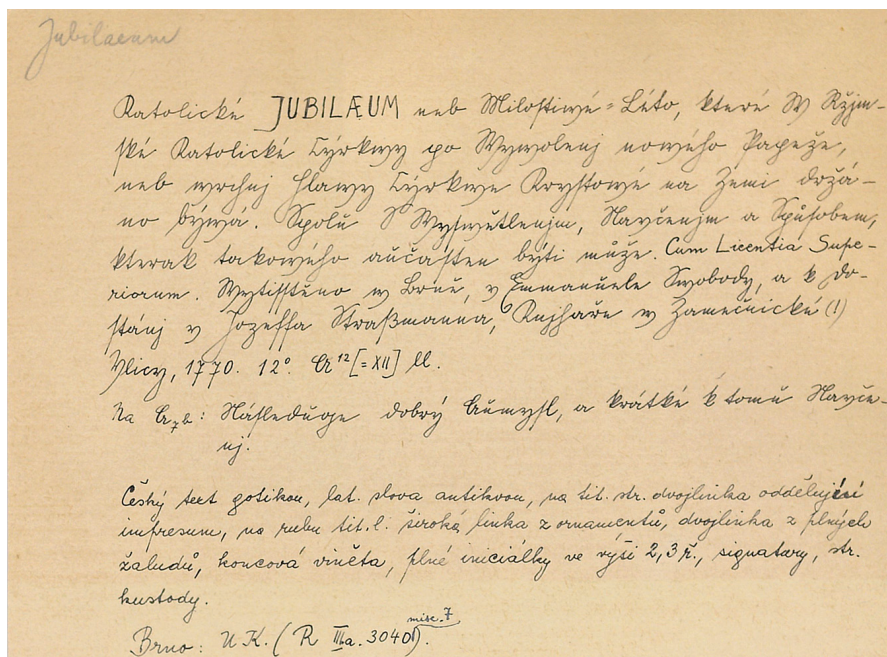
Špalíček: digitální knihovna kramářských tisků [online]. Řešitelka projektu Iva Bydžovská. Praha: Knihovna Národního muzea, 2011– [cit. 2. 10. 2014]. Dostupný z: <http://www.spalicek.net>.

⁹ Z početné skupiny bibliografií a katalogů Komenského spisů patří k nejlepším: *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. 1959. Z hojných katalogů tisků 16. století nedávno vyšel: *Soupis tisků 16. století Zápaadočeského muzea v Plzni*. 2013.

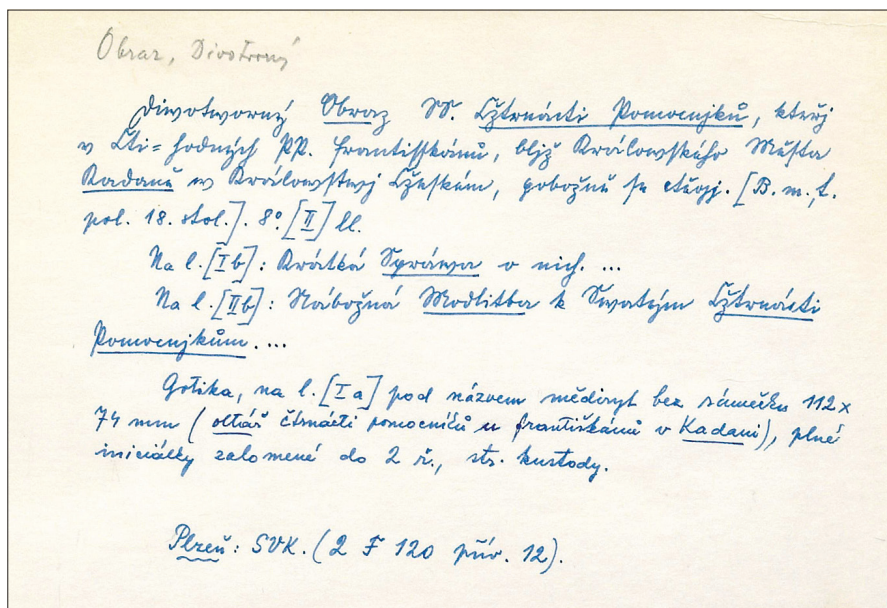
¹⁰ Štěpánka Běhalová se specializuje na zpracování a prezentaci kramářských tisků z fondu muzea v Jindřichově Hradci. Viz např. její katalog: BĚHALOVÁ, Š. *Pozdvihni se duše z prachu --*. 2013.

¹¹ Digitální knihovna Špalíček obsahuje vybrané ukázky z rozsáhlé sbírky kramářských tisků, kterou spravuje Oddělení knižní kultury Knihovny Národního muzea. Viz *Špalíček* [online]. 2011–.

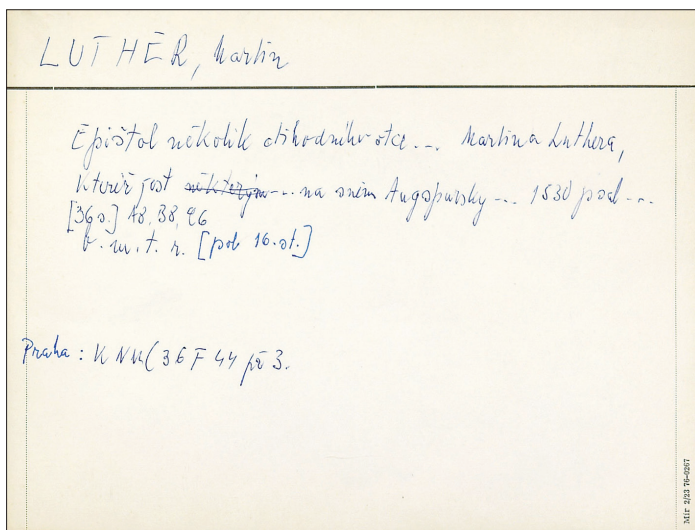
¹² První díl *Repertoria* přináší kromě podrobných záznamů novověkých rukopisů i stručné výběrové soupisy a informace o dochovaných starých tiscích ve fondech konkrétních muzeí. V druhém díle je již tato praxe z důvodu časové neúnosnosti omezena. Viz *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/1–II/2*. 2003–2007.

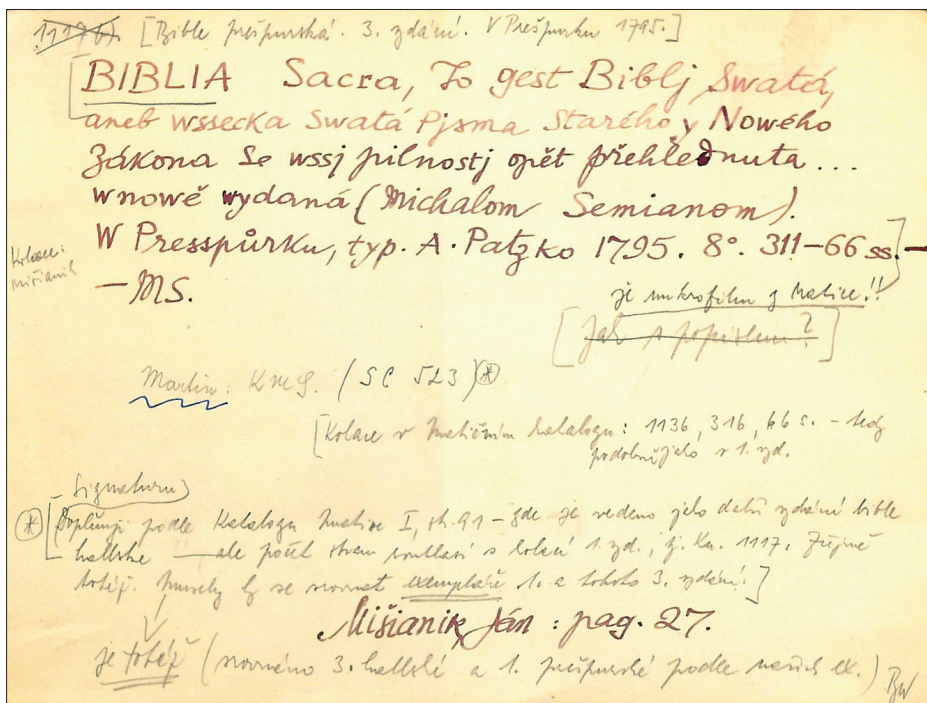
Obr. 1 Ukázka původního hotového záznamu AD, který nevyžadoval výraznější redakční zásahy, zároveň se jedná o autograf Františka Horáka, nyní přepsán do Knihopisu Digital pod K18354 (rukopisná kartotéka AD, ORST NK ČR)

Obr. 2 Stejný případ jako u obr. 1, tentokrát ale autograf Bedřišky Wižďalkové, převeden do Knihopisu Digital pod K18124 (rukopisná kartotéka AD, ORST NK ČR)

Obr. 3 Ukázka původního informativního záznamu AD, který obsahoval pouze základní bibliografické údaje a pro potřeby Knihopisu musel být výrazně doplněn, nyní evidován v Knihopisu Digital pod K18499 (rukopisná kartotéka AD, ORST NK ČR)

Obr. 4 Ukázka rozpracovaného a pochybného záznamu, který popisuje údajně třetí vydání tzv. Bible přepšpurské z roku 1795, do Knihopisu Digital dosud nebyl importován (rukopisná kartotéka AD, ORST NK ČR)